

HISTORIEN OM TRE BYAR

ALLAN SANDSTRÖM

HISTORIEN OM TRE BYAR

ALLAN SANDSTRÖM

Allan Sandström

Historien om tre byar

SAGA Egmont

Historien om tre byar

Omslagsfoto: Shutterstock

Copyright © 1993, 2020 Allan Sandström och SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788726543810

1. E-boksutgåva, 2020

Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för annat än personligt bruk får enbart ske efter överenskommelse med Saga samt med författaren.

Förord

Den här boken är en berättelse om tre byar i Sävar gamla socken. Det är ingenting särskilt märkvärdigt med dem. De liknar många andra västerbottniska byar, men de har också sin egen historia. Minns sina egna människor och händelser.

Men mycket är också glömt och förlorat, oåtkomligt eller åtminstone svårtillgängligt, för dem som nu bor i Bullmark, Bodbyn och Gravmark. För att rädda något av det förgångna har den här boken skrivits. Mer än glimtar och fragment av hundratals år kan den inte förmedla, och antagligen kommer det att finnas läsare som saknar mer än de finner mellan de här pärmarna. Men även i så fall kan boken kanske vara nyttig som påminnelse. Skriv ned vad du saknar eller vad du erinrar dig. Tidens grävskopor utplånar snabbare än någonsin nu. Vad som är välbekant för oss i dag - så välbekant att det är ointressant - kan för våra efterkommande vara en olöslig gåta.

Min uppgift i det här arbetet har huvudsakligen varit redigerarens och sekreterarens. Den viktiga uppgiften med insamling av material, sökande av fotografier, kontroll av namn och fakta med mera, har utförts av Eric Bergner, Fredrik Bergner och Alfons Lindberg. Illustrationerna i boken har gjorts av David Sandström. Bokens slutliga förverkligande har möjliggjorts genom att projekt Arbetssugen stått som ekonomisk garant. För det goda samarbetet, allt tålamod och all hjälp, tackar jag varmt.

Allan Sandström

Tysta århundraden

Ingen vet när första spadtaget togs i en strandsluttning i Bullmark eller Tålsmark. Säkerligen skedde det redan i heden tid, byarnas namn tyder på det. Bulles (Botulf) mark och Tords (Tolv eller Tolle) mark. Båda namnen tillhör tiden före religionsskiftet.

Komminister Pehr Stenberg hade visserligen en annan förklaring till byanamnet Bullmark. Östra byn ligger på en rund kullig stenbacke, en tre famnar hög limpformig bulla, och det torde ha gett byn dess namn, skriver han. Det är kapellbacken Stenberg avser, men med all respekt för den framstående topografen vågar vi nog avvisa den teorin.

Det är troligt att de första bosättarna var flyktiga. Någon bodde kanske några år vid åstranden, fiskade, jagade och odlade en teg med glest raggigt korn, men bröt upp till en annan strandglänta när teglappen var utsugen och viltet bortskrämt av nybyggarens spjut och pil. Kanske föll 20 eller 50 vintrars snö över boplatsen innan röken på nytt steg från en timrad koja vid ån. Allt förlorar sig i ett dunkel som inte efterlämnat några spår.

Första gången Umebygden förekommer i ett rikssammanhang är 1316 när en uttaxering görs för att betala ärkebiskop Olofs pallium. Ett pallium är den vita yllekrage med sex svarta kors som bärs av den katolska kyrkans biskopar och som den här tiden för en dryg avgift måste utlösas hos påven. Av denna taxeringslängd framgår att Umeå då var en befolkad och organiserad bygd, för tidens förhållanden till och med burgen, men ingenting

nämns om en bosättning vid Sävarån. Säkert bodde folk där, men de levde i samhällets utkant.

Det dröjer mycket länge, ända till 1539, innan Bullmark och Tålsmark första gången förekommer i en skattelängd och 1543 uppges det att Bullmark har sex hemman och Tålsmark tre. Det rör sig alltså om två fungerande byar och säkert har också kyrkstigen över Flurkmark och Håkmark, till den 1508 invigda kyrkan vid Umeälven, redan länge varit upptrampad. Nu, under Gustaf Vasas flitiga jakt på skattebetalare, hamnar de nio bönderna också i den statliga bokföringen.

Vi vet inte vad de tyckte om det - det var kanske ingenting de välkomnade - i varje fall är det intressant att det 1546 uppges om tre av bönderna att "de är avfarna", och att bonden Sven Tomasson detta år flyttar från Bullmark till Skellefteå. Det var inte ovanligt att Gustaf Vasas skattdrägning medförde uppbrott och flyttning längre bort från bygden, och det kan ha blivit följden av den här nymodigheten också i Bullmark och Tålsmark.

Men även andra förklaringar är tänkbara. Ett par missväxtår kunde avfolka en by. Missämja mellan grannar - kiv om beten, fiske och fångstgropar - ledde ibland också till att någon eller några flyttade. Landet var stort, det fanns alltid en åkrök eller en sjöstrand där man kunde ta upp ett nybygge och där man fick vara i fred.

Men det fanns också andra drag i utvecklingen den här tiden. Behovet av att tillhöra bygden, av att träffas på marknaden och vid kyrkan, ökade hos människorna. Och även om fogden inte var särskilt välsedd när han krävde sin eller kungens andel ur kornskäppan eller jaktbytet så representerade han också lag och ordning. En viss trygghet mot stigmän och löst folk. Civilisationen trängde längre och längre norrut.

Bosättningen i Bullmark och Tålsmark fortsatte och stabiliserades, men den växte egentligen inte. När uttaxeringen för Älvsborgs lösen gjordes 1571 fanns det fyra bönder i Bullmark och två i Tålsmark och alla uppgavs vara välbesuttna. Troligen bodde också några fångstmän i eller i närheten av byarna. I slutet av 1500-talet gick gränsen mellan bygd och obygd långt bortom Sävarån. Det framgår ej minst av att kyrkoherden i Umeå, den salige herr Erik, 1598 uppges ha ägt ett hemman i Bullmark. Han var vid denna tid död och hemmanet låg i ödsmål. (Övergivet).

Med freden i Nöteborg 1323 hade landet runt Bottenvikens innersta del slutgiltigt blivit svenskt, men för att säkra den svenska kronans grepp om regionen var det viktigt att befolka framför allt älvmynnarna. Kolonisterna hade därför länge åtnjutit skattefrihet och även frihet från den så kallade ledungen, den medeltida krigsorganisationen. Invandringen eller folkökningen var ändå obetydlig - vid Gustaf Vasas död beräknas 15 000 personer ha varit bosatta i Västerbottens kustland.

Med Gustaf Vasa upphörde inte bara skattefriheten - som för övrigt aldrig varit fullständig - utan nu blev västerbottnarna även skyldiga att göra krigstjänst. En västerbottnisk fänika, som förbandet benämndes, uppställdes och tros ha omfattat 500 man.

Det är troligt att denna nya tribut ytterligare försenade utvecklingen i Västerbotten då Sverige nu också från 1560-talet inledde sin kamp för en stormaktsställning i Europa. Den ambitionen innebar nästan oavbrutna krig under ett århundrade, fram till freden i Roskilde 1658. För det folkfattiga Västerbotten medförde utskrivningarna en kännbar avtappning av arbetskraft.

Med all säkerhet förlorade Bullmark och Tålsmark några bondsöner redan i krigen mot Danmark, Polen och Ryssland

i slutet av 1500-talet, men det är först från 1628 vi känner namnen på dem som fick överge hembygden för att delta i de svenska krigsföretagen på kontinenten. Listan är lång och en slående illustration till vad den svenska stormaktsställningen kostade en liten by i Västerbotten:

Gabriel Nilsson	utskriven 1628
Sven Eriksson	utskriven 1629
Erik Olofsson	utskriven 1633
Erik Östensson	utskriven 1637
Anders Larsson	utskriven 1641
Lars Larsson	utskriven 1647
Olof Olofsson	utskriven 16??
Joen Mårtensson	utskriven 1647
Olof Mårtensson	utskriven 1652
Per Larsson	utskriven 1658
Mikael Andersson	utskriven 1662
Olof Joensson	utskriven 1678
Hans Johansson	utskriven 1679
Nils Mårtensson Flinta	utskriven 1679
Erik Olofsson Bull	utskriven 1683
<u>Tålsmark</u>	
Elias Abrahamsson	utskriven 1623
Carl Nilsson	utskriven 1629
Anders Mårtensson	utskriven 1640
Mikael Mårtensson	utskriven 1640
Lars Larsson	utskriven 1645
Per Abrahamsson	utskriven 1645
Östen Nilsson Bruus	utskriven 1666
Per Eliasson Vecker	utskriven 1683

1695 inrättade Karl XI den nya härorganisationen, indelningsverket, som kom att äga bestånd i 200 år. Den innebar att ett antal bönder - en rote - förpliktades att underhålla en fast anställd soldat med ett torp och vissa andra förmåner och att vid krigsfall utrusta honom med

behövliga persedlar. Både Bullmark och Tålsmark fick sina soldatrotar 1695 eller 1696. Den förste soldaten i Bullmark hette Hans Olofsson Buller. Med stora nordiska krigets utbrott år 1700 försvann han från byn och avhördes aldrig mera. Han fick naturligtvis efterföljare, men hur många de var och vilka de var fram till 1710 vet vi inte.

Mönstringsrullorna för Västerbottens regemente gick alla förlorade i slaget vid Poltava den 28 juni 1709, då också regementet till stor del gick under.

Även Tålsmark hade sin soldat och hur tung soldatgården var för byarna förstår vi av att båda rotarna var vakanta 1710-1716. Först i mars 1716 förmådde Bullmark åter utrusta en soldat, Pär Abrahamsson Buller - soldatnamnet följde roten - och han deltog i Karl XII sista fälttåg mot Norge 1718, men dog i Strömstad i mars samma år.

Om den soldat Tålsmark sände till detta fälttåg heter det att han inte kunnat förses med full mundering.

Krigsgårderna var inte den enda prövningen. Större delen av 1600-talet kännetecknas av en påtaglig klimatförsämring i Norden och den var av många vittnesbörd att döma särskilt märkbar i övre Norrland där på flera håll skördarna helt enkelt uteblev och hela byar fick överges. Särskilt 1695 års missväxt var svår i Umebygden, vilket framgår av att kyrkotiondet detta år inte kunde erläggas.

Det är därför minst sagt förvånande att fogdarna vid roteringen 1695 om Bullmark och Tålsmark konstaterar att dessa byar måste taxeras högt. Förklaringen är emellertid att de anses ha gott renfång. Det rörde sig tydligen många vild-och strövrenar i skogarna kring Bullmark-Tålsmark, men även annat vilt att döma av ett jaktmål vid tinget samma år. Abraham Persson i Tålsmark hade på vårvintern fällt inte mindre än tre björnar - men på Bullmarksskogen,

varför det blev bråk om björnfällar och björnskinka. Bullmarksbönderna hävdade också att de under tre dagar förföljt och tröttat ut björnarna, varför Abraham haft en lätt uppgift med att slutligen skjuta dem. Tingets salomoniska utslag blev att man skulle dela på bytet.

Jakten betydde kanske lika mycket som de magra strandtegarna för försörjningen i Bullmark och Tålsmark, men annars slet man också tappert med jordbruken och hade utvecklat dem en hel del. Av länslantmätaren Jonas Gäddas byakarta från 1694 framgår att Bullmarksbönderna har fäbodan i nuvarande Furunäs och Klappmark, medan Tålsmarksborna har sitt sommarbete vid Täfteån. Där har man också ett tjärbruk.

Lantmätaren ger en ganska positiv bild av Bullmark.

”Till denna by hör tjärbruk, timmer- och vedskog, gott mulbete, löv och näverskog, litet fiskevatten uti några små träsk, kvarnställe, frostaktig åkerjord som sällan bär frukt.”

Frosten var för hela Västerbotten ett omfattande problem och en av de viktigaste orsakerna till den långsamma utvecklingen i länet. Det lönade sig knappast att odla upp mer än de lättare jordarna vid sjö- och bäckstränderna. De längre bort belägna myrjordarna uppvärmdes så långsamt att säden sällan förmådde mogna. Detsamma gäller om de sega och kompakta lerjordarna. Den magra sandblandade strandmyllan gav inga stora skördar, men där hann åtminstone kornet gå i ax.

Kanske har ändå både skattefogdarna och länslantmätaren rätt i att Bullmark-Tålsmark måste taxeras högt. Det finns vissa tecken på en viss burgenhet i byarna, bl a att man tillsammans med Sävar och Gunnismark hade ansvar för två tiggerskors sockengång i mitten av 1600-talet. Systrarna Anna och Karin Andersdotter hade nämligen sitt så kallade förlän i dessa byar, och alltså rätt

att vänta sig sitt uppehålle från de där belägna gårdarna. Deras tiggeravandring fick dock ett tragiskt slut.

1650 anklagades Anna och Karin för att ha övat trolldomskonster och ställdes inför tinget i Umeå. De båda tiggerskorna beskylldes för att ha använt sig av "bärare", alltså det i nordisk folktro så ymnigt förekommande tjuvmjölkan­de väsendet. En kanske ganska logisk anklagelse mot två tiggerskor, som knappast fick mjölk alla dagar och som kan ha frestats att någon gång förse sig olovligt. Båda bekände efter att någon tid ha suttit i "kistan", en säkerligen föga avundsvärd vistelseort. Anna att hon hade två bärare och Karin att hon hade fyra. Båda bekände också att de rest till Blåkulla på flygande kalvar och Anna dessutom att djävulen "haft fullkomligt umgänge med henne".

Anna och Karin Andersdotter dömdes till döden. Under rättegången hade de också påstått att de sett andra kvinnor från bygden i Blåkulla men dessa beskyllningar återtog de, "efter prästens ömma förmaningar", på själva avrättningsplatsen.

Den tragiska historien ger oss också en bild av livet i byarna vid mitten av 1600-talet. Vi kan se de båda kvinnorna på sin ständiga rolösa vandring längs den trögflytande ån. Utestängda ur gemenskapen, tvingade att uthärda de besuttnas ringaktning, och beroende av vad de motvilligt fick vid dörrarna. Inte underligt om de mumlade en hotfull ramsa över en snål husbonde. Kanske hördes den av ett barn som berättade för föräldrarna. Episoden förstorades och förvrängdes, oviljan över påhänget fanns redan och underblåste misstankarna, som slutligen växte till anklagelser.

Vidskepelsen var gemensam för både byborna och tiggerskorna och kan förklara tiggerskornas förryckta bekännelser. Så gick allt mot sitt obevekliga slut.

Trolldom och häxeri var naturligtvis föreställningar skapade av folkkantasin, som till stor del fick sin näring av den överväldigande, till synes kraftladdade, natur som omgav människorna och som de många gånger kom till korta inför.

Detsamma gäller om den fruktan för tadelagsbrott som var så utbredd. Tidelag var säkert ytterligt sällsynta, men det var förbjudet att låta pojkar gå i vall med djuren för att de inte skulle frestas till sådana handlingar. 1750 var Anders Samuelsson i Tålsmark och Olof Jonsson i Bullmark instämnda till tinget för att de brutit mot denna bestämmelse. Båda ursäktade sig med att de under bråda tider i jordbruket inte haft annat val än att låta sina söner vakta kreaturen. Trots energiska försök hade de inte lyckats städsla vallpigor. Rätten godtog deras förklaringar, de undslapp böter, men tillhölts med allvar att för framtiden endast använda kvinnor som vallhjon.

Lagstiftningen underlättade inte för arbetstygda bönder att hinna med sina sysslor och att utveckla och utvidga sina ägor.

Man behövde annars alla krafter som kunde stå till buds för den återuppbyggnad som krävdes efter ofredsåren 1700-1721. Bullmark och Tålsmark undgick de ryska brandpatrullerna de ödesdigra junidagarna 1720, men krigsbördor, dyrtid och missväxt hade ändå haft sitt pris. Flera hemman låg i ödsmål, några i årtionden. Tålsmark nr 2 hela tiden mellan 1700 och 1730 och Bullmark nr 1 mellan 1709 och 1730. Knappt hade man åter kommit i gång så följde också den svåra missväxten 1733, då våldsamma hagelskuror ödelade skörden i större delen av södra Västerbotten. Fullständigt vill det synas i Bullmark och Tålsmark. Umeå sockens tolvmän intygade att åtminstone fyra familjer i byarna var utblottade och endast genom människors givmildhet kunde uppehålla livet.

Det fanns bara ett sätt på vilket svårigheterna kunde mötas och det var med hårt arbete - arbetskraften var det egentligen enda kapital människorna ägde. Och det arbetades, det behöver vi inte betvivla, och inte utan resultat. 1750 hade byarna rest sig på nytt, alla hemman var återupptagna och skattekraften på väg att återställas. Då hade Bullmark ändå orkat med att utrusta en soldat för hattarnas misslyckade krig i Finland 1741-1743. Även detta krig berörde på det närmaste Västerbotten som utgjorde ett viktigt basområde vid överföringen och utrustningen av den svenska armén i Finland. Västerbottens regemente led också stora förluster i slaget vid Villmanstrand den 21 augusti 1741.

Soldaten från Bullmark hette Nils Johansson Buller och dog i Helsingfors i augusti 1742. 1750 hette soldaten på rotet också Nils Johansson Buller. Ett mindre lyckat val tydligen. Han fick slita spö på regementsmötet för en begången stöld och avskedades 1754.

Utvecklingen efter 1750 tycks fortfarande ha varit god för Bullmark, medan den kanske någon tid stagnerade för Tålsmark. 1787 nådde proceduren med avvittring de båda byarna och Bullmark hade då fem hemmansnummer medan Tålsmark fortfarande endast hade tre. Avvittringen, som inleddes i mitten av 1600-talet och inte var avslutad förrän omkring 1914, innebar avskiljning av bondejord från kronans marker, varvid också många bönder erhöll tillskottsjord, eller snarare skog. Ett syfte med avvittringen var nämligen att öka den ekonomiska bärkraften på svaga hemman.

Den 21 februari 1808 utbröt krig mellan Sverige och Ryssland genom ett ryskt anfall över Kymmene älv i Finland. Den 13 december - Luciadagen - samma år marscherade Vasa bataljon som sista förband av norra svensk-finska armén in i Västerbotten. Finland var förlorat!

Det vid denna tid odelade länets norra gräns gick då vid Kemi älv, men de förföljande ryssarna tvingade svenskarna att dra sig mot söder och Umebygden kom ganska snart att utgöra centrum för krigshandlingarna och blev också högkvarter för den ryska armé som några månader höll landskapet ockuperat.

Krigsåret 1809 drabbade på många sätt de västerbottniska byarna. Först svenskarna, sedan ryssarna, sedan återigen svenskarna, rekvirerade livsmedel, vadmal, skor, foder och hästar av bönderna, som i värsta fall blev helt utplundrade. Bullmark-Tålsmark skonades ingalunda från framfarten utan förlusterna var kännbara. Frukten för rekviritionerna och även en utbredd fruktan för ryska våldshandlingar denna gång i stort sett obefogad - gjorde också att människorna vissa tider övergav sina hem. Under större delen av den tid ockupationen varade synes Tålsmark ha varit helt avfolkat. Invånarna flydde till sina fäbodan i Bodbyn och Degerbyn. Även Bullmarksborna torde tidvis ha hållit sig undan på sina utmarker.

Efter slaget vid Sävar den 19 augusti 1809 tvingades ryssarna dra sig tillbaka, först till Skellefteå och efter freden i Fredrikshamn, den 17 september samma år, till andra sidan Torne och Muonio älvar där gränsen till Finland fortfarande går. Västerbotten var fritt och återuppbyggnaden kunde börja. I Bullmark och Tålsmark, liksom på alla andra håll, tog man itu med att bota krigets skador.

Det är en lång historia i Bullmark och Tålsmark vi försökt skissera på dessa sidor. Troligen mer än 700 år. Ändå handlar det inte om så många människor. Var det fler än ett par tusental som dessa århundraden levde och dog i de båda byarna? Knappast så många ens och de allra flesta är okända för oss. Även sedan vi kommit in i modernare tid, 16-och 1700-tal, kan det gå ett halvt århundrade mellan de